

КРОЗ ВАСИОНУ И ВЕКОВЕ

УВОД

За време летњег одмора 1925. године, проведеног на семериншким планинама, учинио сам први, дотле непредузети покушај да развитак астрономије, њене велике људе и њихова открића представим у виду личних доживљаја, описаних у писмима. Очекивао сам да ће се таквом сарадњом знања и уобразиље постићи да велике тековине науке дану дахом живота. То се и догодило, или ми се бар тако причинило. Догађаји, које сам својим пером описивао, постадоше за мене стварни доживљаји који ме, из уске средине и тмурне садашњице, одведоше у бесконачност васионе и у сретнија времена прошлости. Зато сам, кадгод ми је мој редовни научнички рад то дозвољавао, радо прибегавао овом новом занимању, које ме је освежавало после сувопарних математичких испитивања. За три године написао сам и објавио у *Лейпцигу* *Лейпцигу* *Математичке тридесетак својих писама која су, са још неколико њих, одштампана 1928. године као засебно дело под насловом Кроз васиону и векове. Писма једној астрономи.* Касније сам то дело превео и на немачки, прерадио га и знатно проширио. Оно је, одлично опремљено, изашло 1936. године као издање књижаре Келер и Амеланг у Лајпцигу. За кратко време доживело је оно и друго своје, данас већ растурено, немачко издање. Како је и прво српско издање распродато, спремио сам ово друго српско издање. Оно је израђено према другом немачком издању и том приликом је још и проширено. Зато постоје знатне разлике између овог и првог српског издања; оне су ове. Писма означена у овом издању са V, XV, XVIII, XX, XXII, XXV сасвим су нова, док су писма означена овде са IX, X, XI, XII, XIII, XXIII, XXVIII, XXXI, XXXIV, XXXVI остала иста као и у првом српском издању; преостала писма су, која мање, која више, промењена и проширена, а сва заједно повезана у чвршћу једну целину.

ВОЖЊА ДУНАВОМ. СПОРАЗУМ О ГЛАВНИМ ТЕМАМА ПРЕПИСКЕ.

На дунавском пароброду „Сајтурнус“

Баш пред сам полазак из Беча, примио сам Ваше мило писмо. Ево Вам одговарам још успут на белом дунавском броду који ме носи отаџбини. Седећи на његовим широким леђима, гледам како пролазе поред мене подунавски предели: равнице и брежуљци, старе рушевине и модерне вароши; не хитно и дрхтаво, као што то изгледа са брзога воза, него лагано и достојанствено. Тако могу у исти мах да пишем и да се дивим лепотама, природе, у које, с правом,

убрајам и, једну витку сапутницу, која се, са Бедекером и лорњоном у руци, грациозно шета по пространој палуби брода.

Ви ми предлагате, поштована пријатељице, да наше никад недовршене разговоре о васиони, њеним чудесима, загонеткама и судбинама, продужимо писменим путем. Ја врло радо прихватам тај Ваш предлог, иако са зебњом да Вас наша преписка, од које очекујете толико задовољства, не разочара. Преписка није разговор; њој ће, пре свега, недостајати оно душевно расположење које је нашим разговорима на обалама плавога алпијског језера, давало ток и правац. Као год што бајке треба причати деци само у сутону, када их она гутају разрогачених очију, са језом и веровањем, тако треба и о свету и његовим тајнама говорити у слободној природи, где, нам се чини да удишемо њен животни дах и чујемо њен шапат. Под ведрим небом, које нам отвара видик у дубине простора, добивају питања о судбини света тек своје право значење; на хартији нам она изгледају скоро безначајна.

И Ви сами, драга пријатељице, не оспоравате недостатак писане речи „уз коју ваља у мислима небо разапети“, но држите да су те њене слабости у исти мах и извор њене снаге. Говорена реч, велите, умире често чим се роди, а живи у најбољем случају док још има кога да је се сећа. Писана реч, напротив, дужега је века, а има их које вечито живе. Зашто, дакле, да се устручавамо њима послужити се, када могу да преброде и простор и време.

Желите – а то је за мене заповест – да у писмима наставим моја разматрања и причања. Ви ћете и даље пажљиво слушати и запиткивати ме, као и летос. Па када на тај начин будем мојим пером постепено обухватио све оно што Вас из астрономске науке занима и што Вам је из ње приступачно, онда ћу – тако Ви замишљате – не знајући и не хотећи, исписати најоригиналније астрономско дело: ненамеравано дело, проистекло из писама пријатељици која влада са мало знања, а обузета је јаком жељом за њим. „Све смо ми такве! Хтеле бисмо много да знамо, и толико смо љубопитљиве да нам наше нестрпљење не дозвољава да учимо. Па како сам од Вас, не учећи, много научила, ја Вас молим да наставу продужите, и дозволите да се и други њом користе.“

Ви очекујете, дакле, лако разумљиву астрономију у писмима. Зрелу за јавност! Дакле, на концу крајева, одштампану. Завиримо мало у ту перспективу!

Ви сте сами писану реч назвали духовним чедом које лута по простору и времену. Када се та реч одштампа, она се устостручи, а писац постаје оцем стотина и хиљада такве деце. Па када је првенце жртвовао боговима, тј. послао их бесплатно рецензентима, онда се остала његова деца размиле по широком свету и иду страним људима да их уче и забављају. То се од њих тражи – јадна сирочади!

Да, популарне астрономије треба да поучавају и да забављају. Но када уче, онда су досадне, а кад забављају, онда не уче, па зато испада, на концу крајева, обично ова комбинација: досадно и ненаучно.

То није ни чудо. Астрономија није роман који може свако да разуме и у њему да ужива. Стварно схватање и разумевање њених закона претпоставља темељна знања из математике и физике. А баш то не претпостављају популарне астрономије код својих многобројних читалаца, него им служе та знања на тањиру, у облику паштете која се лако вари, но која не храни.

Прошла су давно она времена када се систематски преглед најважнијих делова астрономске науке могао извршити у једној књизи. Још пре сто година, када су наша знања о свету била само малени део данашњих требало је богоданим вештацима Хумболту и Арагоу по четири дебеле свеске за такав посао. Васиона је сувише огромна, а да би се могла стрпати у једну књигу, у којој бисмо описали каквом нам се она указује и каква је у истини. Подухватити се таквог посла, значило би прецењивати и себе и читаоца.

У предсобљу мог кабинета на Универзитету стоји, покривен слојем прашине, један велики орман, препун таквих популарних астрономских дела; не бих желео да тог дебељка власторучно кљукам храном, па ма знао да ће препукнути!

Разгневиен, као што то показује предња реченица, одвајам свој поглед од тог прашљивца, па га управљам у слободну природу.

На десној обали Дунава, позлаћеног одсјајем залазећег сунца, уздиже се, из сочних зелених ливада, лако пошумљени брежуљак, а на њему стоје развалине неког поноситог краљевског градића; зову га Вишеград. Лисје шумице прелива се у свим бојама позне јесени, а поједини листићи блистају, косо дотакнути сунчаним зраком, као смарагди, топази и рубини.

Река савија удесно, градић се губи у даљини и тами; и моје мисли беже унедоглед.

Ја сам каткад, на крилима своје уобразиље, предузимао далека лутања у бескрајну васиону или у древну прошлост да бих својим рођеним очима сагледао изблиза оно што је наука опазила издалека. Вративши се са таквог пута, изгледала ми је моја изба тесна и мемљива, списи пожутели, књиге умољчане.

Манимо се, дакле, школских књига и учитељовања! За такав посао више воље немам, а Ви, драга пријатељице, нисте са Вашим бујним темпераментом више за скамију.

Није ли боље да Вас, место да Вам причам и тумачим, узмем под руку и поведем на замишљена, али душевно доживела путовања у тајанствености васионе и векова?

Ја Вас позивам на такав пут, пун доживљаја.

За овако такво путовање можете се, по Вашем укусу, оденути и окитити.

Путујући и посматрајући, нећемо изгубити сами себе у бесконачности, ни наше личне жеље, радости и туге пренебрегнути. Наш пут ће нас водити кроз васиону и векове, али и живот земаљски.

Ето, такву, без утврђеног плана и система, више поверљиву него научну, замишљам нашу преписку. Да ли би Вам се она допала?

Време је да завршим. Сунце је већ зашло под хоризонт, а ја то нисам ни приметио, задубљен у ово писмо, и благодарећи електричној светиљци која осветљава ову хартију. Рана и блага септембарска ноћ се спустила, а на обема обалама Дунава трепере безбројне светиљке Будима и Пеште. Као какав фантом гледа ме та двоимена варош из таме, и буди у мени безброј успомена. Њен сам ратни заробљеник био, и у њој би ми четворогодишња жудња за слободом срж испила, да нисам нашао уточишта у научном раду; а нашао сам то уточиште баш у ономе здању које се у племенитим линијама уздиже у полутами поред великог ланчаног моста. То је палата Мађарске академије наука. Ја је гледам као драгог познаника. Ено, оно је прозор код којег сам данима седео и, гледајући на плави Дунав и поносни Будим, писао моје прво научно дело. На зиду поред тога прозора висила је, и виси сигурно још, скромна фотографија бесмртнога математичара Бољаија са власторучном, немачки исписаном посветом својим милим родитељима. Кадгод сам ушао у тај храм науке, ја сам се осетио као прогоњен бегунац, који се спасао међ' зидине манастира, кроз које његови прогониоци не смеју да кроче. Прими мој поздрав, часни доме, и срдачну хвалу на гостопримству које си ми указао.

II

СОБА ЗА РАД. ПРИПРЕМЕ ЗА НАМЕРАВАНИ ЛЕТ КРОЗ ПРОШЛОСТ.

Београд

Почињем да се постепено привикавам на варошки живот, боље рећи, са великим стрпљењем да га подносим. Већи део дана проводим у старој згради Универзитета, у Капетан–Мишином зданију.

Половином прошлога века познати богаташ и ортак Кнеза Милоша, Миша Анастасијевић, дао је сазидати ову достојанствену зграду и, у нади да ће

му Кнез Михаило Обреновић постати зет, кнежевски опремити. Кад се та нада није испунила, поклонио је зданије свом отечеству, а ово га предало Великој школи, каснијем Универзитету. Од старог господства остали су на згради, која је у светском рату добила два топовска метка, само трагови. И моја соба у њој сада је само скромно, али угодно уточиште. Пространа и висока, ограђена дебелим зидовима, који не пропуштају ни звук, ни жегу, ни мраз, покривена патосом од храстових паркета, који старачки јече при сваком кораку, загревана каљевом пећи, која певуцка када се подложи. Седам књигама накрцаних ормана од храстовог, ораховог и јеловог дрвета, различитих по свом облику и по својој боји, не одговарају, додуше, ниуколико правилима естетике и архитектуре, али зато представљају верно постепени развитак егзактних наука на нашој Великој школи и универзитету. Књиге леже, у сликовито распоређеним гомилама, и по столовима и по самом поду. Тако се човек не осећа овде никада усамљен, него је увек у добром друштву. Можда ће се у току наше преписке указати згодна прилика да Вас, драга пријатељице, упознам са најзанимљивијим личностима овог духовног царства, а сада бих само хтео да са достојним признањем напоменем два нарочита украса моје собе за рад. Један од њих је огромна већ јако омекшана наслоњача, у којој се може двоструко утонати: у њу саму, и у своје мисли. Ту, заштићен двоструким бедемима од осталог света, осећам се неописано добро; ту читам, размишљам, сањам, каткад и дремам.

Други украс моје собе је велики романски двоструки прозор кроз који се – иако се његова окна перу у најизванреднијим приликама – отвара диван видик на Дунав и преко њега. Од самог Дунава види се, због непрекидног подизања нових грађевина, сваке године све ужа и ужа пруга, али се зато друга обала његова води до самог хоризонта. Она се неће ускоро озидати, јер је то плавни терен Дунава. Сада, у рану јесен, подсећа тај крај, са својим жбуњем и травом, пресушеном од сунца, на американску савану, а ускоро, када се Дунав разлије, подсетиће ме на Блатно језеро, на којем сам некад провео лепе дане. Зима ће покрити тај део видика белим покривачем, а пролеће персијским ћилимом, обојеним сочним зеленилом младе траве, протканим срмом расцветалих врба. Тако видим, кроз тај варошки прозор, како годишња доба пролазе једно за другим.

Вечером, кад ме сутон, слаба електрична струја, умор, или други који узрок, одагна од мог писаћег стола, ја примакнем наслоњачу до прозора и посматрам звездано небо. Опазим ли Месец, ја се попнем до њега и шетам по његовој површини да изблиза видим оно што ме је на Месечевим мапама заинтересовало. Појави ли се која планета, ја одлетим до ње да бих резултате мојих математичких испитивања о клими планета контролисао на лицу места.